

УДК 159.924.7

СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Кондратюк С.М., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології

*Хмельницький інститут соціальних технологій
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

Лінкевич І.В., студентка

*Хмельницький інститут соціальних технологій
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

У статті розглянуті окремі аспекти сімейного виховання, розкрита його роль у формуванні особистості дитини. Особлива увага приділяється висвітленню взаємодії батьків та дітей. Означено переваги авторитетного стилю сімейного виховання у досліджуваній групі, в якій відносини будуються на взаємній повазі та довірі.

Ключові слова: сім'я, сімейне виховання, сімейні відносини, взаємодія, стиль сімейного виховання.

В статье рассмотрены отдельные аспекты семейного воспитания, раскрыта его роль в формировании личности ребенка. Особое внимание уделяется вопросам взаимодействия родителей и детей. Отмечены преимущества авторитетного стиля семейного воспитания в исследуемой группе, где отношения строятся на взаимном уважении и доверии.

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, семейные отношения, взаимодействие, стиль семейного воспитания.

Kondratyuk S.M., Linkevich I.W. FAMILY EDUCATION AS AN IMPORTANT CONDITION OF CHILD'S PERSONALITY FORMATION

The article reviews some aspects of family education, deals with its role in the formation of the child. Particular attention is paid to highlighting the interaction of parents and children. Author determined the benefits of authoritative style of family education in the study group, in which relationships are built on mutual respect and trust.

Key words: family, family education, family relations, cooperation, style of family education.

Постановка проблеми. Сім'я для дитини виступає основним джерелом формування моральних якостей та ціннісних орієнтацій, елементом культурного зв'язку між поколіннями. Більшість молодих батьків, не розуміючи психофізіологічного розвитку дитини, у процесі сімейного виховання не притримуються принципів любові та вимогливості, послідовності та контролю, поваги до маленької особистості. Завдання батьків полягає у формуванні таких якостей особистості, які дадуть змогу долати усі перешкоди на життєвому шляху. Виховання моральної особистості, що вміє встановлювати гуманні взаємини з дорослими й однолітками, оточуючими людьми, здобуває в сучасному суспільстві особливу актуальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблеми сімейного виховання звертались класики педагогіки та психології Я. Коменський, П. Лесгафт, А. Макаренко, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський та інші. Сьогодні до вивчення проблеми сімейного виховання звертаються психологи, педагоги, філософи, соціологи, які в своїх пра-

цях порушують окремі аспекти: сім'я як цілісна система (Л. Виготський, К. Вітaker, В. Мясищев, В. Сатир, та ін.); еволюція сім'ї (В. Антонов, В. Зацепін, М. Стельмахович та ін.), сім'я як феномен (І. Бех, О. Бондарчук, Є. Причепій, А. Черній, та ін.); виховання дітей в сучасній сім'ї (Т. Алексеєнко, Л. Буніна, О. Савченко, Н. Шевченко та ін.); взаємодія між батьками та дітьми (М. Боришевський, А. Варга, В. Гарбузов, В. Столін та ін.).

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в розкритті ролі сімейного виховання у формуванні особистості дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сім'я виступає першим мікроколективом, в якому закладаються основи фізичного, інтелектуального й морального розвитку дитини.

Основна умова сімейного виховання – благополуччя сім'ї, міцний фундамент сім'ї, що базується на її непорушному авторитеті, подружній вірності, любові до дітей і відданості обов'язку їх виховання, материнському

покликанні жінки, піднесенні ролі батьків у створенні та захисті домашнього вогнища, забезпеченні на їх прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя [1, с. 366].

Сім'я виступає одним з найважливіших соціальних інститутів, в якому дитина засвоює правила та норми поведінки, отримує досвід спілкування, будує міжособистісні взаємини. Особливо важливе значення для виховання дітей має особистий приклад батьків. Надалі у виховному процесі дітей беруть участь й інші соціальні інститути: дошкільний дитячий заклад, школа, позашкільні заклади.

Існує багато визначень сім'ї, які розглядають та коригують психологи, педагоги, філософи, юристи, соціологи. Т. Кравченко розглядає сімейне виховання не лише як цілеспрямований виховний вплив батьків на дитину, а і як систему внутрішньосімейних відносин, за якої в дитини формуються ціннісні орієнтації, комплекс потреб, інтересів і звичок, типів соціальної поведінки [2, с. 120].

Взаємодія між дорослими та дітьми впливає на формування стилю поведінки та на психічне здоров'я дитини. Якщо дитина відчуває увагу та турботу з боку дорослих, це сприяє позитивному спілкуванню. Під час спілкуванням з дорослим дитина навчається співчувати іншим людям, переживати чуже горе та радість, оцінювати себе та інших, враховувати не лише свою точку зору, але й чужу. Тривалий дефіцит емоційного співзвучного спілкування навіть між одним з дорослих і дитиною породжує невпевненість останньої в позитивному ставленні до нього дорослих взагалі, викликає почуття тривоги і відчуття емоційного неблагополуччя [3].

Сім'я як мала група має певні особливості: жорсткі нормативні установки сімейних стосунків, що зумовлюються існуванням чітко окреслених уявлень про те, коли найдоцільніше створювати сім'ю, якими мають бути стосунки між подружжям, батьками і дітьми, як розподіляються обов'язки між членами сім'ї; чітко окресленої гетерогенності складу сім'ї за статтю, віком, що зумовлює різні потреби, ціннісні орієнтації членів сім'ї тощо; закритого характеру сімейної групи, що зумовлюється певною конфіденційністю стосунків, обмеженою можливістю і чіткою регламентацією порядку входження в сім'ю нових членів і виходу з неї; чітко визначеної поліфункціональності сім'ї, що часто пов'язано з великою кількістю сімейних ролей, численними аспектами сімейного життя, які мають суперечливий характер; «історичності», тобто на життєдіяльність сім'ї впливають не

тільки якісні етапи її розвитку (залицання, народження дітей тощо), а й безпосередній досвід сімейного життя дорослих членів сім'ї в їхніх батьківських сім'ях, коли вони самі були дітьми; виразно окресленої емоційності сімейних стосунків [4, с. 4–5].

Обов'язки батьків щодо виховання розвитку дитини зазначені у Сімейному кодексі України (розділ 3, стаття 150), а саме: батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину; передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї; забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини; забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Сімейні відносини приводять до серйозних змін в статусі чоловіка та жінки: якщо раніше їх пов'язували подружні права та обов'язки, то зараз на перше місце ставляться вже їх права та обов'язки як батьків по відношенню до народженої ними дитини. Іншими словами, реалізувавши природну репродуктивну функцію, подружжя «породило» не тільки дитину, а й іншу, наступну для себе функцію – виховну. Виховна функція родини спрямована на формування і розвиток особистості дитини, на її соціалізацію, на підготовку дитини до широкого людського спілкування і справпраці в різноманітних колективах [5, с. 45].

Велике значення має емоційний зв'язок дитини із найріднішими людьми, саме завдяки їм дитина пізнає навколишній світ, знайомиться з правилами та нормами поведінки, будує людські взаємини. І. Кон пише: «Батьки називають дитину, дають їй ім'я, привчають відгукуватися на нього, організуючи тим самим систему його реакції. Вони допомагають їй усвідомлювати як те, що належить їй (частини тіла), так і її власну приналежність – статеву, сімейну тощо. Оцінюючи вчинки дитини, вони виробляють певне емоційне ставлення до себе, почуття власної цінності. Від емоційного клімату перших місяців і навіть днів життя багатого в чому залежить майбутній характер дорослого» [6]. Також відомо чимало прикладів, коли діти, з якихось причин позбавлені можливості спілкуватися з дорослими перші кілька років свого життя, потім так і не змогли навчитися «по-людськи» мислити, гово-

рити, не змогли адаптуватися в соціальному середовищі [7].

Важливо, щоб виховання особистості дитини у сім'ї здійснювалося на гуманістичних, загальнолюдських засадах, на чому і наголошує Т. Алексеєнко в статті «Умови позитивної соціалізації дитини у сім'ї». Вчений зазначає, що сімейне виховання на принципах позитивної соціалізації повинне відбуватися в атмосфері співраді, співдружності, співтворчості, співжиття. Відповідно, за таких умов народжується розуміння цінності кожного і колективної цінності, здійснюється пошук можливостей гуманних взаємин. Він радить батькам поставити дитину в умови співавтора і співвиконавця, і тоді керування дитиною в процесі виховання буде мати рефлексивний, діалоговий і вдумливий характер [8, с. 6].

І. Сопрун виділяє чотири параметри відносин батьків з дитиною, які здійснюють найбільший вплив на психологічний розвиток та психічне здоров'я дитини.

1) Батьківський контроль. При високому рівні батьки воліють мати великий вплив на дітей, здатні наполягати на виконанні своїх вимог, послідовні в них. Контролюючі дії спрямовані на модифікацію проявів залежності у дітей, агресивності, розвиток ігрової поведінки, а також на більш досконале засвоєння батьківських стандартів і норм.

2) Батьківські вимоги, які спонукають до розвитку у дітей зрілості. Батьки намагаються, щоб діти розвивали свої здібності в інтелектуальній та емоційній сферах, міжособистісному спілкуванні, наполягають на необхідності та праві дітей на самостійність.

3) Способи спілкування з дітьми в ході виховних впливів. Батьки прагнуть використовувати переконання, щоб домогтися слухняності, обґрунтовують свою точку зору і одночасно готові обговорювати її з дітьми, вислуховують їх аргументацію. Батьки з низьким рівнем частіше вдаються до криків, скарги та лайки.

4) Емоційна підтримка. Батьки здатні висловлювати співчуття, любов і тепле відношення, але дії і емоційне ставлення спрямовані на сприяння фізичному та духовному зростанню дітей, вони відчувають задоволення і гордість за успіхи дітей [7].

На сьогодні існує велика кількість виховних стратегій, залежно від віку, статі, поглядів, позицій. Використаємо тест «Стратегія сімейного виховання», що дасть змогу визначити переважаючий стиль виховання у сім'ї. Всього в дослідженні взяли участь 28 сімей. За віковим складом батьки представляли такі вікові групи: 25–29 років – 10,71%, 30–35 років – 60,73%, 36–41 років – 28,56%. За рівнем освіти батьки розподілилися

так: вища – 28,56%, середня спеціальна – 21,42%, середня – 50,02%.

Більшість досліджуваних проявили авторитетний стиль виховання (42,82%). Авторитетне виховання (в різних джерелах зустрічаються терміни «гармонійний стиль», «демократичний стиль», «співпраця») означає теплі стосунки і високий рівень контролю. Батьки притримуються демократичності у вихованні, заохочують автономію дітей і особисту відповідальність відповідно до їх вікових можливостей, допускаючи зміну своїх вимог в розумних межах. Відносини будуються на взаємній повазі та взаємній довірі. Батьки відкриті для спілкування і обговорюють з дітьми правила поведінки в сім'ї. Вони беруть участь в обговоренні сімейних проблем, у прийнятті рішень, вислуховують і обговорюють думку і поради батьків. Батьки вимагають від дітей осмисленої поведінки і намагаються допомогти їм, чуйно ставлячись до їхніх запитів. При цьому батьки виявляють твердість, піклуються про справедливість і послідовне дотримання дисципліни, що формує правильну, відповідальну соціальну поведінку. У дошкільному і молодшому шкільному віці дитина, порушуючи дисципліну, адекватно сприймає зауваження та в майбутньому не повторює. Авторитетний стиль виховує старанних, відповідальних, впевнених, здатних до самоконтролю дітей.

В результаті проведеного дослідження констатуємо, що в цій групі у 32,13% досліджуваних переважає авторитарний стиль виховання. Авторитарний тип сімейного виховання (в різних джерелах зустрічаються ще такі назви, як «автократичний», «диктат», «домінування») – це високий рівень контролю та холодні відносини. У таких сім'ях свобода дитини суворо регламентується, контролюється дії та вчинки, батьки нав'язують свою думку, вказують, з ким дружити, що одягати. Батьки у своїх вимогах категоричні та непоступливі, придушують ініціативу та почуття власної гідності інших членів. У таких сім'ях діти відчувають дефіцит батьківської ласки, тепла, похвали і підтримки. Вони дуже добре знають свої слабкі сторони (адже про це їм постійно нагадують, щоб дитина «знала своє місце») і зовсім позбавлені можливості демонструвати і підкреслювати свої кращі сторони. Якщо ж батьки побачили і відзначили позитивно якийсь вчинок дитини, повз якого не можна було пройти, то вони обов'язково знайдуть привід вказати на щось погане, що їм не подобається. Батьки не вважають за потрібне прислухатися до думки своєї дитини, вважаючи його дурним і недоречним. Вони часто кажуть: «Яйце курку не вчить». Бать-

ки досить активно використовують методи покарання. Це проявляється в командному тоні батьків, криках, фізичних покарання.

В результаті авторитарності батьків, ігнорування інтересів і думок дитини, систематичного позбавлення права голосу при вирішенні питань у дитини формуються такі якості, як боязкість, залежність, агресивність, дратівливість, пасивність, некерованість.

Ліберальний тип сімейного виховання у цій досліджуваній групі становить 21,42%. Відносини теплі, відкриті для спілкування. Керівна роль батьків у такій сім'ї незначна, вони не вмюють або не хочуть виховувати дитину, можливо, високо цінують його особу, пробаючи різні слабкості; легко спілкуються з ним, довіряють йому, не схильні до заборон і обмежень. Спрогнозувати подальший характер дитини неможливо, оскільки він більшою мірою залежатиме від того, в якому середовищі дитина буде жити і вчитися, крім сім'ї. В майбутньому нездатність сім'ї контролювати поведінку дитини може призвести до залучення його в асоціальні групи, оскільки психологічні механізми, необхідні для самостійної, відповідальної поведінки в суспільстві, у нього не формуються. Стаючи більш дорослими, такі діти конфліктують з тими, хто не потурає їм, не здатні враховувати інтереси інших людей, встановлювати міцні емоційні зв'язки, не готові до обмежень і відповідальності. З іншого боку, сприймаючи недовлік керівництва з боку батьків як прояв байдужості та емоційного відкидання, діти відчувають страх і невпевненість. Зазвичай такий стиль виховує імпульсивних, неадекватних, інколи активних та творчих особистостей.

Індиферентний тип сімейного виховання (в різних джерелах зустрічаються терміни «гіпоопіка», «байдужий тип») характеризується низьким рівнем контролю і холодними відносинами. Цей тип проявлений у 3,57% досліджуваних серед батьків. Такі батьки не встановлюють для дітей жодних обмежень, зайняті власними проблемами і закриті для спілкування. Їх мало хвилює душевний стан дитини, вони, як правило, байдужі до його потреб і запитів, не вважають за потрібне звертати на них увагу. Батьки у вихованні не притримуються послідовності у покаранні та заохоченні. У виборі форм поведінки в таких сім'ях дитина вільна, але в суспільстві інших людей від нього вимагають формального прилюдного дотримання правил пристойності. Діти ростуть невпевненими, підлабузними, хвалькуватими, агресивними, «черствими». Не люблять ні інтелектуальну, ні фізичну працю.

Формування і становлення нової особистості, що відбувається в сімейній атмосфері, значною мірою залежить від обраного батьками стилю виховання. Важливо батькам пам'ятати про п'ять шляхів до серця дитини: час, дотик, допомога, подарунок, слова заохочення, які батькам необхідно використовувати на кожному етапі розвитку дитини. П'ять найзрозуміліших «мов любові», п'ять шляхів до серця дитини, які задовольняють глибоку емоційну потребу кожного. Для того, щоб син чи донька відчували любов батьків, треба навчитися проявляти її, враховуючи індивідуальний шлях до серця власної дитини.

Висновки з проведеного дослідження.

Успішність сімейного виховання залежить від стратегії виховання. Гармонійні міжособистісні взаємовідносини, які базуються на гуманному ставленні до дитини як до повноцінного члена сім'ї, врахування її інтересів і бажань сприяють можливості пізнати складну систему людських взаємин. Вплив сім'ї на формування особистості дитини залежить від довіри між батьками та дитиною. Особистість людини, її сутність формується в процесі всього життєвого шляху – в процесі соціалізації, внаслідок якої людина набуває певних властивостей і якостей, що детермінують її поведінку. Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фіцула М. Педагогіка : [навчальний посібник] / М. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 528 с.
2. Кравченко Т. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : [монографія] / Т. Кравченко. – К. : Фенікс, 2009. – 416 с.
3. Мещерякова С. Психологическая готовность к материнству / С. Мещерякова // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 18–27.
4. Бондарчук О. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
5. Проблемні сім'ї: діти і батьки / [Ю. Якубова, О. Антонова-Турченко, М. Московка, Г. Святненко]. – К. : Вид-во «Студцентр», 1998. – 138 с.
6. Гребенников И. Семья: воспитательные возможности : в помощь лектору / И. Гребенников. – М. : Знание, 1985. – 40 с.
7. Сопрун И. Взаимоотношение отдельных показателей особенностей эмоциональной сферы детей шести лет, воспитывающихся в разных социально-психологических условиях / И. Сопрун // Наука і освіта. – 2000. – № 5. – С. 52–55.
8. Алексеенко Т. Умови позитивної соціалізації дитини у сім'ї / Т. Алексеенко // Діти – батьки – сім'я. – 2005. – Вип. 3. – С. 4–9.